

Цинкаловський і Волинь: Науковий збірник / Відп. ред. Г.В. Бондаренко.
– Луцьк, 1998. – С. 14-16.

Володимир Крот

*Кременчуцький інститут Дніпропетровського університету економіки
та права*

Кременчук

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ М. ГРУШЕВСЬКОГО В ТВОРЧОСТІ ІСТОРИКІВ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ

М. Грушевський належить до найвизначніших постатей української історії кінця XIX початку XX століття. Його громадсько-політична діяльність мала помітний вплив на розвиток українського національного руху. Природно, що вона ще за життя вченого стала об'єктом докладної уваги дослідників. В часи комуністичного тоталітаризму, який панував в Україні протягом 20-80-х рр. XX століття, було неможливе правдиве висвітлення життя і творчості М. Грушевського. Лише історики, що проживали в Західній Європі та Америці, мали можливість досліджувати громадсько-політичну діяльність Великого Українця.

Метою статті є проаналізувати погляди істориків української діаспори на громадсько-політичну діяльність М.С. Грушевського.

Сучасний український дослідник Р. Пиріг вказував на дві течії в зарубіжному грушевськознавстві – перша представлена Л. Винаром, а друга – О. Прицаком, які по-різному оцінювали внесок М. Грушевського в справу українського національного відродження¹. З цього приводу варто зазначити, що ставлення до історика залежало від політичних переконань дослідників. Особливо це видно з мемуарних та публіцистичних праць учасників національно-визвольних змагань, які з'явилися в друці протягом 20-50 рр. XX століття. Цей період можна назвати підготовчим в становленні науки грушевськознавства.

На початку 60-х років, завдяки розпочатій діяльності Українського історичного товариства і появою нового часопису “Український історик”, дослідження життя і творчості М.С. Грушевського було поставлено на твердий ґрунт. Вагомий внесок у вивчення спадщини вченого зробив видатний історик О. Оглоблин. Він особисто знав Михайла Сергійовича, працюючи в Києві в 20-ті роки. Стаття О. Оглоблина про М. Грушевського в “Енциклопедії Українознавства” відзначається своєю об'єктивністю та безпристрасністю, особливо в порівнянні з аналогічною, опублікованою майже в той час у Великій Радянській Енциклопедії². Глибше зрозуміти погляди О.П. Оглоблина на громадсько-політичну діяльність М.С. Грушевського допоможе його

праця “М. Грушевський і українське національне відродження”, в якій автор прослідкував еволюцію його політичних поглядів, поставивши їх у зв’язок з тогочасними громадськими подіями. В наступній публікації О. Оглоблин, продовжуючи думку попередньої статті, вказує: “Дві основні ідеї керували Грушевським в його науковій і громадсько-політичній діяльності. Певний взаємочинний зв’язок між ними безперечний, і годі казати, що саме, чи наукова аналізція українського вченого, чи досвід політика їх породила. То були ідеї народництва і федералізму³. Згідно першої, М. Грушевський визнавав примат соціальних інтересів над національно-державними, а згідно другої – традиції Кирило-Мефодіївської концепції федералізму отримали перевагу над принципом самостійності.

Узагальнюючи праці О. Оглоблина, присвячені М. Грушевському, слід наголосити, що він високо оцінював роль Михайла Сергійовича в історичному процесі на початку ХХ століття. На основі аналізу творів вченого історик провів прямий зв’язок ідей М.С. Грушевського з попередніми українськими діячами Драгомановим, Кулішем, Костомаровим.

З негативного боку показував громадсько-політичну діяльність М. Грушевського до 1917 року Р. Млиновецький, автор “Нарису з історії українських визвольних змагань 1917 – 1918 рр.”. В ньому він різко критикував публіцистичні статті В. Дорошенка, М. Стахів, в яких ті возвеличували М.С. Грушевського, як українського патріота, політика і публіциста. За переконанням Р. Млиновецького, “на велику шкоду нашому народові у публіцистично-демагогічному запалі московська преса із запеклого ворога австрійської орієнтації М. Грушевського зробила “австрофіла” і “сепаратиста”, більше того, оповістила М. Грушевського “винахідником і творцем української мови”... Галас московських письмен і вереск політиків – спопуляризував серед широких мас української і неукраїнської інтелігенції й півінтелігенції (яка сама не завжди була знайома з тим, що писав проф. М. Грушевський) ім’я М. Грушевського, як головного репрезентанта українського руху⁴”. Звичайно, певна доля правди в цих словах є, але не можна погодитись з подальшим твердженням автора про москвофільський характер діяльності М. Грушевського і з тим, що його заклики до автономії України збивали з пантелику нашу інтелігенцію. Співпраця Михайла Сергійовича з кадетами та трудовиками – це ще не доказ його москвофільства. В боротьбі за права українського народу М. Грушевський шукав союзників серед ліберальних діячів Росії, проте він не був простим знаряддям в їхніх політичних цілях. Твердо стоячи на необхідності надання Україні автономії, історик в палких дискусіях доводив природність і законність українських вимог.

Узагальнюючи твердження Р. Млиновецького, слід зазначити, що він вірно визначив прихильність М. Грушевського до федералізму, проте, не врахував конкретних історичних умов, в яких він діяв, адже в ті

часи ідея автономії України була прогресивною і доволі радикальною. Історична праця Р. Млиновецького відображає погляди правого спектру політичних сил української діаспори, представники якого часто звалювали всю вину за поразку визвольних змагань 1917 – 1920 рр. на М. Грушевського. Звідси йде категорично негативна оцінка його громадсько-політичної діяльності на всіх етапах життя історика.

Професор Кентського університету (США) Любомир Винар зробив вагомий внесок у вивчення та популяризацію життя і творчості М. Грушевського. Об'єктом його дослідження був переважно галицький період в діяльності Михайла Сергійовича, якому автор присвятив кілька статей і монографій⁵. А. Винар, надаючи пріоритет галицькому періоду в житті історика, підкреслював його загальноукраїнське значення. Він влучно зазначав, що культурне вогнище, створене М. Грушевським в Галичині, стало основою загальноукраїнського національного відродження на початку ХХ століття. А. Винар справедливо визначив, що революційні події 1905 року в Росії спричинили до швидкої переорієнтації М. Грушевського із Галичини на Наддніпрянщину. До його заслуг на ниві грушевськознавства слід віднести періодизацію життя і діяльності М. Грушевського, зокрема він виділяє Львівський період 1894 – 1914 рр., а також перше заслання 1914 – 1917 рр.⁶ Дійсно, М. Грушевський до 1914 року мешкав і працював у Львові, але слід зауважити, що з 1905 року центр його громадсько-політичної діяльності перемістився до Києва. А. Винар вказував на цей фактор в своїх працях, але в окремий період, чи підперіод його не виділив. Він також розмежував багатогранну діяльність М. Грушевського на різні напрямки, виокремивши наукову діяльність, суспільно-політичну та культурно-освітню. Особливо цінними для науковців є його методологічні вказівки та аналіз джерел. А. Винар порівнював дві “Автобіографії” М. Грушевського 1906 і 1926 рр., вказав на найважливіші напрямки його діяльності. Аналізуючи його громадсько-політичну діяльність на Наддніпрянщині, А. Винар звернув увагу на два моменти – видання часописів і науково-популярної літератури, і роботу в І Думі, зазначаючи: “М. Грушевський надавав виняткової ваги видавничій справі, поширенні українського друкованого слова, і саме тому зініціював тижневик “Село”, а згодом його продовження, тижневик “Засів”⁷.

Торкаючись діяльності М. Грушевського в І Думі, він вдало доповнював її спогадами соратників вченого Д. Дорошенка та О. Лотоцького, при цьому вказував: “Думський період діяльності М. Грушевського вимагає основного дослідження”. Серед недоліків робіт А. Винара, які присвячені М. С. Грушевському, слід вказати, що вчений ідеалізує видатного історика, показуючи його заслуги – не звертає уваги на прорахунки, котрі безсумнівно впливали на його стосунки з колегами і на справи громадсько-політичні.

Аналіз праць А. Винара з грушевськознавства засвідчує, що він є одним із видатних спеціалістів в цій галузі. Завдяки діяльності очолю-

ваного ним Українського Історичного Товариства та часопису “Український історик”, почалося ґрунтовне дослідження життя та творчості Великого українця. На сторінках нового видання з’явилися цікаві публікації, серед яких слід виділити праці М. Антоновича⁸, І. Витановича⁹, Ю. Герича¹⁰, А. Жуковського¹¹ та ін.

На противагу Українському історичному товариству кафедра історії України ім. Михайла Грушевського при Гарвардському університеті, яку очолював Омелян Пріцак, недостатньо уваги приділяла своєму патрону. Оцінки життя і творчості М. Грушевського з боку О. Пріцака викликали полеміку між ним і Л. Винарем, який з обуренням поставився до його твердження, що “М. Грушевський залишився на все життя вірним світоглядові своєї молодості, що, до речі, ніколи не вийшов поза сферу національної романтики та ідилії”¹². Відкинув Л. Винар, як безпідставне, позбавлене будь-якої джерельної бази звинувачення О. Пріцака, згідно якого М. Грушевський “своєю науковою і політичною діяльністю спричинився у вирішальний спосіб до моральної і фізичної ліквідації української аристократії”¹³. “Питається: кого ж саме з української аристократії морально і фізично ліквідував М. Грушевський? – зазначав Л. Винар. – Нам взагалі невідомо про будь-яку ліквідацію, яку проводив М. Грушевський, а коли О. Пріцаку такі речі відомі, то їх варто назвати по імені”¹⁴.

Дискусія між Л. Винарем і О. Пріцаком свідчить про неоднозначне сприйняття життя і творчості спадщини М. Грушевського серед української діаспори.

Вагомим внеском в грушевськознавство стала докторська дисертація Т. Приймака “Михайло Грушевський: політика національної культури”¹⁵. Її автор намагався виробити власну позицію щодо діяльності М. Грушевського. Він зважено оцінює життя та творчість вченого, не відкидає його заслуг і не замовчує помилок. В розділах “Очима до Києва 1905 – 1917” Т. Приймак торкається питання громадсько-політичної діяльності вченого в Російській Україні. Широко використовуючи публіцистичні твори М.С. Грушевського та спогади його сучасників, автор визначив суть поглядів історика, а саме, його прихильність до перебудови Росії з унітарної держави до федерації вільних народів. Досить вдало дослідник показав складні відносини між М. Грушевським та його соратниками, при чому Т. Приймак не милував і свого головного героя, характеризуючи його як “постійно зайнятого, нещадного на язык, залюбленого у власні твори”¹⁶. В цілому автору вдалося показати в усій складності справжнє місце М. Грушевського в житті українського народу на початку ХХ століття, розкрити маловідомі сторінки його громадсько-політичної діяльності. Проте, через брак архівних джерел не всі аспекти життя М. Грушевського були достатньо висвітлені. Це стосується перш за все його роботи в І Думі, взаємовідносин з російськими лібералами та обставинами арешту Михайла Сергійовича.

В статті “Конституційний проект М. Грушевського з 1905 року” Томас Приймак проаналізував погляди історика на устрій Російської держави та місце України в майбутній федерації. Він також наголосив на взаємозв’язку федералістичних поглядів М. Грушевського з ідеями Кирило-Мефодіївців, відмітив, що стаття “Конституційне питання і українство в Росії” “являється особливим етапом у еволюції громадського життя вченого”¹⁷. Отже, Т. Приймак був одним з перших дослідників діаспори, хто почав вивчати громадсько-політичну діяльність М.С. Грушевського на теренах імперії.

Значну увагу приділяли вчені діаспори дискусіям на сторінках англomовних видань з науковцями Заходу, які, знаходячись під впливом російських істориків-емігрантів, необ’єктивно показували роль М.С. Грушевського в історичних подіях на початку ХХ століття. Вивченню та спростуванню західноєвропейської історіографії щодо першого президента України присвячена стаття Б. Будуровича, де він справедливо відзначає, що вчені Європи і Америки не оминали своєю увагою громадсько-політичну діяльність М.С. Грушевського, але через відсутність належної джерельної бази часто необ’єктивно оцінювали її. Наприклад, англійський науковець Вед Аллен в загальній праці, присвяченій історії України, звинувачував Михайла Сергійовича у присто-совництві, закидав йому політичну короткозорість і відсутність глибини думки. Він зображував М. Грушевського, як “неофіта марксиста, який прийшов на старість до переконання в правдивості доктрини історичного матеріалізму”¹⁸. Як бачимо, твердження Аллена далеке від історичної правди. На противагу йому канадський історик Сімпсон дав високу оцінку життя і діяльності М. Грушевського. “Він міг би прийняти правовірну теорію комунізму, але вибрав шлях свободи і гуманізму. Він вмер так як жив, змагаючись зброєю науки за те, що вважав за правду”¹⁹. Такі протилежні твердження щодо М. Грушевського віддзеркалювали різні підходи до нього в західній історіографії.

Своєрідний погляд на оцінку діяльності вченого висловив американський історик Армстронг в праці “Український націоналізм”. Про М. Грушевського він вказав, що історик “більше ніж інші заслуговує титулу батька українського націоналізму”²⁰. Англійський дослідник Є. Карр, даючи оцінку українському національно-визвольному рухові на початку ХХ століття вказував, що в ньому було три лідери, один з них “Грушевський, вчений професор, чия книга “Історія України” забезпечила історичну основу руху”²¹.

Незважаючи на те, що в західноєвропейській і американській історіографії відсутні спеціальні дослідження життя і творчості М. Грушевського, але в узагальнюючих працях з історії України та Радянського Союзу відображено ставлення науковців Заходу до його діяльності. Для історіографії 40-х – 50-х рр. були характерними необ’єктивні оцінки постаті М. Грушевського. Західні вчені часто ставали на точку зору російських істориків-емігрантів, які через свої по-

літичні переконання не могли правдиво писати про нього. В 60-х роках з початком дослідження спадщини вченого українським історичним товариством кількість необ'єктивних оцінок особи М. Грушевського різко зменшилась. Це стало можливим завдяки ґрунтовній дослідницькій роботі вчених української діаспори.

Підсумовуючи огляд історіографії української діаспори, присвяченої М. Грушевському, слід наголосити на тому, що його творчість є предметом гострих дискусій не лише серед істориків, але й політичних і громадських діячів. Великою заслугою науковців діаспори було те, що вивчення життєдіяльності і творчої спадщини вони поставили на твердий науковий ґрунт. Але не всі періоди життя М.С. Грушевського висвітлені в них однаково. Це стосується, в першу чергу, його громадсько-політичної діяльності 1905–1917 рр. на Наддніпрянщині. Недостатньо уваги приділялось зв'язкам Михайла Сергійовича з російськими ліберальними діячами, науковцями. Однак, попри ці недоліки, завдяки невисипущій праці істориків української діаспори в 60-х–80-х рр. було створено наукову базу для подальшого вивчення життя і творчості М. С. Грушевського.

Примітки:

¹ Пиріг Р. Грушевськознавство: стан та перспективи розвитку // Український історичний журнал. – 1996. – № 5. – С. 26.

² Енциклопедія Українознавства / За ред. В. Кубійовича. – Львів, 1993. – Т. 2. – С. 455.

³ Оглоблин О. М.С. Грушевський 1866 – 1934 // Український історик. – 1966. – № 1-2. – С. 9.

⁴ Млиновецький Р. Нарис історії українських визвольних змагань 1917 – 1918 рр. – Львів: Каменяр, 1994. – С. 56. – С. 56.

⁵ Винар Л. Галицька доба М. Грушевського 1894 – 1914 // Український історик. – 1967. – № 1-2. – С. 5-22;

Винар Л. Думки з приводу 50-х роковин смерті М.Грушевського // Український історик. – 1984. – № 1-4. – С. 7-20; Винар Л. М. Грушевський і Наукове товариство імені Тараса Шевченка. – Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1970. – 110 с.; Винар Л. Михайло Грушевський і загальні збори НТШ в 1913 році // Український історик. – 1984. – № 1-4. – С. 64-81.; Винар Л. Михайло Грушевський в боротьбі за український університет. – Мюнхен: Українське історичне товариство, 1968. – 20 с.; Винар Л. Чому Михайло Грушевський повернувся в 1914 році // Український історик. – 1967. – № 3-4. – С. 103-108.

⁶ Винар Л. Думки з приводу 50-х роковин смерті М.Грушевського // Український історик. – 1984. – № 1-4. – С. 10.

⁷ Винар Л. Автобіографія М. Грушевського з 1906 і 1926 років, як джерело до вивчення його життя і творчості. – Нью-Йорк; Торонто; Мюнхен, 1974. – С. 23.

⁸ Антонович М. До взаємин М.С. Грушевського з С.О. Єфремовим